

Mária STANKOVÁ

TATARKA NA CESTÁCH – REPORTÁŽ, ČRTA ALEBO CESTOPIS?¹

Tatarka on the Roads – Reportage, Feature or Voyage?

Keywords: *Dominik Tatarka, Človek na cestách, reportage, voyage, feature, Slovak literature, Slovak journals, publicism*

Contact: *Univerzita Komenského v Bratislave; maria.stankova@uniba.sk*

Úvod

V roku 1957 vyšla prozaická kniha významného slovenského spisovateľa a publicistu Dominika Tatarku² s názvom *Človek na cestách* (vyd. Slovenský spisovateľ). Skutočnosť, že si pripomíname 65 rokov od jej vydania, je len jeden z dôvodov, prečo by sme tejto knihe mali venovať pozornosť aj v roku 2022. Na jednej strane sa s ňou spája istá žánrová nejasnosť a rozkolísanosť, ktorú je však v kontexte slovenskej literatúry i publicistiky možné vnímať skôr pozitívne než negatívne, ako neskôr vysvetlíme. Druhý problém, ktorý sa s touto a jej podobnými knihami³ spája, je tendencia istej časti slovenskej literárnej histórie a novinovedy interpretovať ju len ako príklad schematickej cestopisnej literatúry poplatnej režimu, ktorá vznikla z vďaka za možnosť vycestovať, a ignorovať, resp. znižovať jej literárny i publicistický prínos.

Predkladaný text sa zameriava na žánrologické zaradenie próz, ktoré boli publikované v prvom vydaní knihy *Človek na cestách* z roku 1957, ponúka stručnú charakteristiku literárnych, žurnalistických aj spoločenských okolností daných textov. Jeho cieľom je pomocou interpretácie poskytnúť odpoveď na otázku – K akému žánru texty z knihy *Človek na cestách* patria?

---

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci výskumného projektu podporovaného Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied (VEGA) č. 1/0315/21 *Poetika slovenskej prózy 18. - 20. storočia 2*.

² Dominik Tatarka (1914–1989) je jeden z najvýznamnejších slovenských spisovateľov, publicistov i osobností našej kultúry, ktorého tvorba i životný osud charakterizujú slovenské dejiny 20. storočia.

³ Zbierky reportáží, cestopisov a cestopisných črt v druhej polovici 20. storočia publikovali a knižne vydávali viacerí slovenskí spisovatelia i novinári, ako napríklad Ladislav Mňačko, Rudolf Fabry, František Hečko či Vladimír Mináč. Literárny vedec Stanislav Šmatlák toto obdobie dokonca charakterizoval ako *infláciu cestopisnej literatúry* (Šmatlák 1963 : 191).

Kontext

Prvé vydanie zbierky próz *Človek na cestách* z roku 1957 obsahuje štyri texty: *Ponad hranice*, *Prechádzky po Paríži*, *Týždník v Londýne* a *V ďalekej krajine kočovníkov*. Tie sú doplnené ilustráciami Václava Sivka. Všetky štyri prózy boli pred knižným vydaním publikované v slovenských periodikách, s ktorými Dominik Tatarka spolupracoval buď ako redaktor, člen redakčnej rady alebo ako externý prispievateľ. Text *Ponad hranice* vyšiel desať rokov pred vydaním knihy v novinách *Národná obroda*, v ktorých mal D. Tatarka na starosti kultúrnu publicistiku; texty o Paríži a Londýne vychádzali na pokračovanie v roku 1956 v časopise *Kultúrny život* a posledný, najmladší z nich, vyšiel pod názvom kratším o slovo „ďaleký“ – *V krajine kočovníkov* – v časopise *Slovenské pohľady* v rovnakom roku ako kniha, aj s poznámkou, že ide o text z pripravovanej knihy.

Prózy publikované v knihe *Človek na cestách* približujú Tatarkove cestovateľské skúsenosti zo Švajčiarska (*Ponad hranice*), Francúzska (*Prechádzky po Paríži*), Anglicka (*Týždník v Londýne*) a Mongolska (*V ďalekej krajine kočovníkov*), pričom išlo o „niekoľko príležitostných ciest do cudziny s oficiálnymi spisovateľskými či kultúrnymi delegáciami“ (Šmatlák 1963 : 191).

Česká slavistka Elvíra Olonová vo svojej štúdií *Úvahová próza Dominika Tatarky* zdôrazňuje Tatarkov prístup k opisovanej skutočnosti, ktorému dominuje komparácia a zameranie sa na kultúrne aspekty navštívených krajín: „Ve své knize *Človek na cestách* (...) se Tatarka snaží vidět současnost ještě v širších souvislostech, srovnává historické zkušenosti různých národů a jejich kultur, aby pochopil člověka dnešní doby, smysl jeho činnosti a jeho perspektivy“ (Olonová 1969: 506). Stanislav Šmatlák v doslove k druhému vydaniu knihy upozorňuje na úvahový charakter týchto próz, charakterizuje ich ako mysliteľské cestopisy (Šmatlák 1963: 191). Podľa spisovateľa Petra Krištúfka čitatelia v knihe nájdu „drobné pozorovania každodennosti v cudzích krajinách, detaily, (...) charakteristiky ľudí, ale aj úvahy o zmysle cestovania a spôsobe života – a to všetko rozprávané veľmi subjektívne“ (Krištúfek 2017).

Kniha *Človek na cestách* mala ešte dve vydania – v roku 1963 boli štyri Tatarkove texty doplnené o doslov literárneho vedca Stanislava Šmatláka na konci knihy a viacero fotografií pamiatok a významných miest, ktoré dopĺňali texty. V roku 1967 vyšlo tretie vydanie, ktoré obsahovalo okrem pôvodných 4 textov tri nové prózy *Chvilka na severe*, *V Alžírsku* a *O uctievaní bohov*, opäť bez doslovu s ilustráciami Mariána Vaneka. Pre zaujímavosť dodávam i informácie o nákladoch jednotlivých vydaní – prvé vydanie malo náklad 4 400 kusov, druhé 3 000 a tretie dokonca 5 000

kusov. V danom období to boli skôr nižšie náklady, v porovnaní so súčasnosťou sú však stále – i vzhľadom na typ literatúry – dosť vysoké.

Žánrové zaradenie

Ako už bolo naznačené, jeden z problémov pri tejto knihe je žánrové zaradenie. Pri pohľade do sekundárnej literatúry, zistíme, že tieto prózy sa označujú ako: cestopisné črty (Mikula 2005 : 566), cestopisy-úvahy (Šmatlák 1963 : 191) i reportáže (Olonová 1969: 507).

V úvodnej časti tohto textu som naznačila, že oscilácia medzi cestopisom, črtou a reportážou sa v slovenskej literatúre dá vnímať ako pozitívny aspekt. Nejasné hranice medzi týmito tromi žánrami, ktoré sa same osebe nedajú vnímať len z hľadiska teórie literatúry, ale fungujú aj v rámci žurnalistiky, sú akousi charakterovou vlastnosťou vývinu slovenskej literatúry. Zážitky z ciest po cudzine patria k často využívaným témam i motívom od obdobia baroka v slovenskej literatúre (porovnaj: Markovič 2015; Markovič 2018), prejavy cestopisných postupov badať nielen v próze, ale aj poézii. Z hľadiska žánrov je táto skutočnosť dôležitá preto, lebo práve cestopisné prózy slúžili ako podhubie pre vývin a ďalší rozvoj reportáže i črty.

Reportáž

Táto časť textu sa zameriava na charakteristiky reportáže, ktoré boli aplikované na štyri Tatarkove prózy zo skúmanej knihy. Ako zdroj relevantných vlastností reportáže na tento účel poslúžila kniha nórskeho reportéra Joa Bech-Karlsena *Být přítom*. V nej autor vymedzil osem parametrov, ktoré odlišujú reportáž od iných žánrov: vyhľadávanie a odkrývanie; osobný dojem; voľnosť vo výbere témy; mnohostranný pohľad; pestrosť; dejovosť; vykreslenie prostredia a osôb; citový apel (Bech-Karlsen 1991: 27–30). Pre účely tohto textu boli kritériá vybrané z dôvodu praxe – Jo Bech-Karlsen vo svojej monografii pristupoval k reportáži primárne z praktického hľadiska a prezentované poznatky vychádzali najmä z jeho reportérskych skúseností.

Vymenované vlastnosti boli vyhľadávané v rámci štyroch skúmaných próz Dominika Tatarku. Súhrne je ich prítomnosť v daných textoch naznačená v tabuľke (Tab. 1), pričom problematické aspekty jednotlivých textov sú v tabuľke zvýraznené sivou farbou. Ide o tie aspekty reportáže, ktoré dané texty naplňajú len čiastočne.

	Vyhľadávanie a odkrývanie	Osobný dojem	Voľnosť (téma)	Mnohostranný pohľad	Pestrnosť	Dejovosť	Vykreslenie prostredia a osôb	Citový apel
Ponad hranice	+	+	+	+	+	+	+	+
Prechádzky po Paríži	+	+	+	+	+	+	+	+
Týždňík v Londýne	+	+	+	+	+	+	+	+
V d'alekej krajine kočovníkov	+	+	+	+	+	+	+	+

Tab. 1 Vlastnosti reportáže v štyroch prózach z knihy *Človek na cestách*.

Ako najproblematickejšia sa môže javiť prvá vlastnosť – vyhľadávanie a odkrývanie, pretože Tatarkove prózy neupozorňujú na problémy či na výnimočné javy, a neobsahujú napríklad žiaden náznak investigatívnej žurnalistiky. Jo Bech-Karlsen však túto vlastnosť chápe v zmysle osobnej prítomnosti na mieste a ako rekonštrukciu udalostí (Bech-Karlsen 1991 : 28). Odhliadnuc od toho, že skúmané Tatarkove prózy sa nevyznačujú ani nápadnou dejovosťou, udalosti rozprávač rekonštruje svojisky – nadväzuje s čitateľom pomyselný monológ tak, aby si príjemca textu dokázal predstaviť Tatarkove zážitky z miest, ktoré opisuje. V súvislosti s týmito dvoma aspektmi sa vynára subjektívnosť (dôraz na osobný dojem), ktorá súvisí ako s formálnym aspektom textov (dominujúce ich-rozprávanie⁴), tak so spomínanou úvahovosťou, reflexívnosťou, ktorá podľa Šmatláka smeruje k sociálno-psychologickému zovšeobecňovaniu (Šmatlák 1963 : 191).

Z hľadiska ďalších vlastností možno vo všetkých štyroch prózach konštatovať, že témy si Tatarka vybral sám, pretože hlavný dôvod jeho ciest je v nich v úzadí, sústredí sa na rôzne iné aspekty života v daných krajinách či konkrétnych mestách, ktoré však často porovnáva so stavom života vo svojej domovine a zároveň so svojimi

⁴ Tatarkov rozprávač v *Človeku na cestách* osciluje medzi rozprávaním v prvej osobe jednotného čísla, rozprávaním v prvej osobe množného čísla a takisto aj v tretej osobe, keď sa symbolicky skrýva za človeka, či ľudí.

filozofickými koncepciami sveta, ľudského života či kultúry. Pri vlastnosti pestrosti, ktorá odkazuje na dynamiku textu z rôznych aspektov, z formálneho hľadiska treba upozorniť na zmeny v aspekte rozprávača, z obsahového rôznosť – tematickú i motivickú, vďaka ktorej skúmané texty približujú veľký výsek z opisovanej reality. Tatarka, často využívajúci komparáciu, strieda prítomnosť s minulosťou a mení i miesta – najmä pri porovnávaní domoviny s cudzinou. Štylistické postupy sú v textoch taktiež prítomné viaceré – striedajú sa rozprávaci, opisný, výkladový i informačný. To súvisí s ďalšou vlastnosťou reportáže – mnohostranným pohľadom, pod ktorým Jo Bech-Karlsen myslel objasňovanie udalosti či témy z viacerých strán dôkladnou prácou so zdrojmi (Bech-Karlsen 1991 : 28). Pre Tatarkove texty je typická aj táto vlastnosť, hoci opäť realizovaná iným spôsobom – jeho prózy pochopiteľne neodkrývajú zločiny alebo problémy, pri ich opisovaní sa neopiera o prácu s prameňmi, tak ako to je typické pre investigatívnu reportáž. Napriek tomu poskytuje mnohostranný pohľad na miesta, udalosti i ľudí, pretože na ne nazerá z hľadiska svojich skúseností – novinárskych, spisovateľských i umeleckých. Pri charakterizovaní literatúry či výtvarného umenia osvetľuje tieto javy z rôznych aspektov, čím značne posilňuje aj edukatívny charakter textov. Jeho sčítanosť, rozhladenosť i skúsenosti nedodávajú textom len reflexívny, úvahový rozmer, ale umožňujú mu charakterizovať svet z rôznych aspektov. Napríklad v texte *Týždník v Londýne* využíva postavu Miša z Kukučínovej novely *Neprebudený* a zasadzuje ju do kontextu, v ktorom sa práve nachádza. V tom istom texte v pri opisovaní Britského múzea využíva svoje poznatky o histórii, o filozofii a prepája ich s vlastnou filozofickou koncepciou ľudského života.

Už som spomenula subjektívnosť ako dôležitú vlastnosť opisovaných textov. S ňou súvisí aj aspekt citového apelu, ktorý je prítomný vo všetkých štyroch prózach. Tatarkove prózy zo zahraničných ciest sú jedinečné aj z tohto dôvodu – rozprávača – hlavnú postavu štylizuje autor do roly zvedavého cestovateľa, človeka, ktorý sa teší zo svojich zážitkov a je nimi zaujatý až udivený. Subjektívnosť sa neprejavuje ani toľko v jazykovej expresívnosti či emocionálnosti⁵, ale skôr v celkovom tvarovaní textov i vyberaní jednotlivých motívov a tém. Aj týmito prvkami pôsobí autor na svojich čitateľov, vzbudzuje v nich záujem o problematiku. Pomáha mu v tom samozrejme aj spomínaná komparácia – prirovnáva, pripodobňuje miesta, udalosti a ľudí k tomu, čo pozná zo svojej domoviny. Z formálneho hľadiska na zvýšenie citovej apelatívosti textu využíva napríklad prvú osobu množného čísla v rozprávaní („Po dlhých, dlhých rokoch putujeme zasa po Paríži“ – Tatarka 1957: 33) či priame oslovenie čitateľov („Viete, mongolský ľud vymieral ako Indiáni v Amerike. Keď nezabúdate na túto

---

⁵ Hoci samozrejme štýl textov je značne umelecký, beletristický – Tatarka hojne využíva metafory, metonymie, frazeologizmy, expresívnu lexiku, expresívne syntaktické konštrukcie a pod.

základnú skutočnosť, s nadšením záujmom navštevujete jasle, škôlky, školy, koľko ich len je v hlavnom meste, a potom chválite detičky ministrom“ (Tatarka 1957 : 191).

Z hľadiska kompozície sú všetky texty delené na rôzne dlhé kapitoly, ktoré predstavujú jednotlivé témy spojené s daným miestom. Napríklad v prípade textu *Prechádzky po Paríži* sa v jednotlivých kapitolách zoznamujeme s architektúrou, gastronómiou, výtvarným umením atď. Najstriktnejšie je členenie na kapitoly v prípade posledného textu – *V ďalekej krajine kočovníkov* – jednotlivé kapitoly opisujú jednotlivé aspekty Mongolska, na ktoré sa Tatarka sústredil⁶.

Vykresľovanie prostredia a postáv je detailné, autorom skúmaných próz je skúsený spisovateľ a novinár, ktorý je zvyknutý písať v rámci oboch štýlov. Základná požiadavka, ktorú v tomto smere kladie na reportáž Jo Bech-Karlsen – „čitateľ má získať pocit, že je priamo na mieste“ (Bech-Karlsen 1991: 29), sa v Tatarkových prózach naplňa.

Črta a cestopis

Ako už bolo naznačené, v slovenskej literatúre sa vyvíjali cestopis, črta a reportáž z jedného zdroja, a ich rozvoj a formovanie boli úzko prepojené. V našom prípade je to o to zaujímavejšie, že práve tieto tri žánre sa pri Tatarkovej knihe *Človek na cestách* v našej literárnej histórii skloňujú.

Črta sa zvykne definovať ako prozaický žáner kratšieho rozsahu s jednoduchou fabulou a uvoľnenou kompozíciou, pričom zápletku nie je dramatická a sujet je budovaný ako reťazec scén zo života a pozorovania (Vlašín 1984 : 64). Aj vzhľadom na už uvedené informácie o jednotlivých Tatarkových prózach vidíme, že niektoré vlastnosti črty dané texty naozaj spĺňajú. Najmä jednoduchšiu fabulu, nedramatickú zápletku a sujet vo forme scén z pozorovania. Naproti tomu, ak na texty nazeráme ako na ucelené prózy, nemajú kratší rozsah a ich kompozícia je relatívne zomknutá a pevná.

Cestopis môžeme definovať ako žáner dokumentaristiky, publicistiky i literatúry, ktorého témou je opis autorovej cesty do cudzích krajín, pričom obsahuje záznamy či postrehy o ich zemepisných, národopisných, kultúrnych či sociálnych zvláštnostiach (Vlašín 1984 : 53). Výhodou takejto definície cestopisu je jej šírka, vďaka ktorej všetky uvedené vlastnosti naplňajú aj nami skúmané Tatarkove prózy.

---

⁶ Ešte k tomu aj v relatívne chronologickom poradí – cestovanie do Mongolska; úvodná všeobecná časť o Mongolsku; Ulanbátar; mongolské stepi so zameraním na rastlinstvo atď.

Vidíme, že tak, ako to naznačuje slovenská literárna história i kritika, v prípade štyroch próz zo zbierky *Človek na cestách* treba uvažovať o príslušnosti k trom žánrom – cestopisu, črte a reportáži, vlastnosti ktorých môžeme v daných prózach identifikovať.

Záverom

Dominik Tatarka vo svojich prózach využíval viaceré postupy a prvky, ktoré sú typické pre žánr reportáže. To samozrejme nemožno brať ako jednoznačnú odpoveď na otázku, o aký žánr ide – jeho texty sú rovnako cestopismi i črtami. Žánrová nejasnosť v prípade tejto knihy akoby predznačila hybridizáciu a modifikáciu žánrov, ktorých sme svedkami v súčasnosti nielen v žurnalistike, ale aj umeleckej literatúre.

Využívanie prvkov reportáže v cestopisoch i umeleckej próze je pre slovenskú literatúru druhej polovice 20. storočia charakteristické, ako to naznačujú napríklad známe a čitateľsky obľúbené beletristické reportáže L. Mňačka (napríklad *Oneskorené reportáže*). Aj v prípade Dominika Tatarku však takúto kombináciu žánrov možno vnímať ako prirodzený dôsledok jeho novinárskej a literárnej praxe.

Summary

The text is focused genre aspect of Dominik Tatarka's texts from the book *Človek na cestách*. In Slovak literature, the texts are interpreted as an reportages, features and voyages. The paper tries to find main aspects of reportage used in four prosaic texts with the help of theoretical basis from Jo Bech-Karlsen's book. The eight aspects of reportage are applied on Tatarka's texts to explain to what extent it can be considered as reportage. This paper also explain briefly the context of the book *Človek na cestách*.

Literatura

Bech-Karlsen, J. *Být přítom. Reportáž jako metoda a žánr*. Oslo: Universitetsforlaget a Institutt for Journalistikk, 1991. Dostupné z: <https://dennikn.sk/877761/jedna-kvapka-chuti-ako-cele-more> (2022-04-29).

Markovič, P. Cestopisná a memoárová literatúra ako súčasť kultúrneho dedičstva. In: Šteflová, L., Karpinský, P. (eds.) *Codex historico-critica 2018 : noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2018, s. 72–90.

Markovič, P. Žánrová iniciácia memoárových a cestopisných próz v slovenskej literatúre v období baroka. *Slovenská literatúra*. 2017 (62/2), s. 139–146.

Olonová, E. Úvahová próza Dominika Tatarky. *Česká literatura*. 1969 (17/5), s. 506–524.

Šmatlák, S. Tatarkov človek na cestách. In: Tatarka, D. *Človek na cestách*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 191–196.

Tatarka, D. *Človek na cestách*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1957.

Tatarka, D. Ponad hranice. *Národná obroda*. 1947 (3/1), s. 8.

Tatarka, D. Prechádzky po Paríži. *Kultúrny život*. 1956 (11/1), s. 10.

Tatarka, D. Prechádzky po Paríži. *Kultúrny život*. 1956 (11/2), s. 10.

Tatarka, D. Prechádzky po Paríži. *Kultúrny život*. 1956 (11/3), s. 10.

Tatarka, D. Prechádzky po Paríži. *Kultúrny život*. 1956 (11/4), s. 10.

Tatarka, D. Prechádzky po Paríži. *Kultúrny život*. 1956 (11/5), s. 10.

Tatarka, D. Prechádzky po Paríži. *Kultúrny život*. 1956 (11/6), s. 10.

Tatarka, D. Prechádzky po Paríži. *Kultúrny život*. 1956 (11/7), s. 10.

Tatarka, D. Týždník v Londýne. *Kultúrny život*. 1956 (11/32), s. 1 a 8.

Tatarka, D. Týždník v Londýne. *Kultúrny život*. 1956 (11/33), s. 7.

Tatarka, D. Týždník v Londýne. *Kultúrny život*. 1956 (11/34), s. 5.

Tatarka, D. Týždník v Londýne. *Kultúrny život*. 1956 (11/36), s. 7.

Tatarka, D. Týždník v Londýne. *Kultúrny život*. 1956 (11/37), s. 7.

Tatarka, D. V ďalekej krajine kočovníkov. *Slovenské pohľady*. 1957 (73/1), s. 1233.

Vlašín, Š. (red.) *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0